

Αναδιφώντας το χθες (131)

Στο μεσαιωνικό Ρέθυμνο του «μαύρου θανάτου»

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Η επικαιρότητα μας επιβάλλει να αφήσουμε προσωράς το ευχάριστο θέμα των σπουδαίων γυναικών που γεννήθηκαν ή/και έζησαν στο Ρέθυμνο και να ασχοληθούμε με το δυσάρεστο των επιδημιών που έπληξαν την πόλη, από τότε που άρχισε να συγκροτείται σε άστυ, δηλαδή από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα. Οι χειρότερες απ' αυτές ήταν οπωσδήποτε της πανούκλας. Στη διάρκεια του επτά αιώων τρεις μόνο περίοδοι μπορούν να θεωρηθούν ως απαλλαγμένες από επιδημίες: εκείνη από το 1465 μέχρι το 1520, η επόμενη από το 1521 μέχρι το 1571 και η πρόσφατη από το 1957 μέχρι πριν το 2019. Οι συμπολίτες μας, δηλαδή, μπόρεσαν να ανασάνουν από επιδημίες «μαύρου θανάτου» μόλις 170 χρόνια σε σύνολο 750, γεγονός που θα έπρεπε να μας κάνει να εκτιμήσουμε περισσότερο τη βελτίωση των όρων ζωής μας και την προσφορά της ιατρικής επιστήμης και των λειτουργιών της στην υπόθεση της κοινωνικής ευζωίας.

Επειδή ξεχνάμε πολύ εύκολα, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το έτος 1957 σημειώθηκαν δύο εκατομμύρια θάνατοι σ' όλο τον κόσμο από επιδημία που προκάλεσε το στέλεχος του ιού Η2Ν2, από τους οποίους οι εξήντα χιλιάδες στη χώρα με τις καλύτερες -τότε- υγειονομικές συνθήκες στον κόσμο, τις ΗΠΑ. Στην πραγματικότητα λοιπόν η ανθρώπινη ιστορία, από τότε που το είδος μας άρχισε να ζει σε κοινωνίες, είναι στιγματισμένη από επιδημικές ασθένειες και μ' αυτή την έννοια δεν πρέπει καθόλου να απορούμε που μερικές δεκάδες χιλιάδες χρόνια αργότερα ήρθε στην επιφάνεια μια ακόμα πανδημία. Από ιστορικοιατρική άποψη ο 14^{ος} ήταν ο αιώνας κυρίως της λέπρας, ο 15^{ος} αιώνας της πανούκλας, ο 16^{ος} αιώνας της σύφιλης, ο 17^{ος} και 18^{ος} αιώνας της ιλαράς, ο 19^{ος} της φυματίωσης και της οστρακιάς και ο 20^{ος} της γρίπης και του aids.

Οι επιδημίες και πανδημίες, και τότε και τώρα, είναι κατά βάση ταξικές και χωρο-ταξικές. Κι αν εμείς σήμερα τρωμάζουμε μπρος στο μέγεθος των οικονομικών συνεπειών, θα πρέπει να θυμόμαστε ότι αυτό αποτελεί καθημερινή πραγματικότητα για εκατομμύρια συνανθρώπους μας του λεγόμενου τρίτου και τέταρτου κόσμου: για τους κατοίκους της υποσαχάριας Αφρικής αλλά και μεγάλου μέρους της Ασίας. Η πρώτη αιτία θανάτου στις περιοχές αυτές δεν είναι οι λεγόμενες «ασθένειες του πολιτισμού» (εγκεφαλικά, καρδιακά κ.λπ.) αλλά οι λοιμώξεις. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι μερικές από τις μεγαλύτερες επιδημίες των τελευταίων δεκαετιών έχουν ξεκινήσει από την Κίνα, μια χώρα που να μην έχει κάνει άλματα ως προς τη διαβίωση του πληθυσμού της, όμως μένουν ακόμα πολλά να κάνει.

Είναι γεγονός ότι η γη μας χαρακτηρίζεται εδώ και πολλές δεκαετίες από υπερπληθυσμό του ανθρώπινου είδους και, ως αποτέλεσμα αυτού, από τεράστια πίεση στους παραγωγικούς της πόρους. Αυτό, σε συνδυασμό με τις ακόρεστες ανάγκες σε ζωικές πρωτεΐνες, έχει οδηγήσει σε βιομηχανοποίηση των ζώων στον πρώτο κόσμο και στη συμβίωση με αυτά στον δεύτερο και τρίτο, γεγονός που δίνει όλα τα περιθώρια στην ανάπτυξη ζωοανθρωπονόσων αλλά και στο πέρασμα ιών από τα μεν στους δε. Μ' αυτή την έννοια ούτε οι καημένες οι νυχτερίδες, που συζούσαν για χιλιάδες χρόνια με τους ανθρώπους, μας φταίνε, ούτε και οι «τρέλες» αγελάδες, που θελήσαμε να τις κάνουμε φυτοφάγες, αλλά ούτε και οι χοίροι και τα πτηνά. Η αλόγιστη κατανάλωση κρέατος κάποια στιγμή θα οδηγήσει σε παρόμοια αποτελέσματα. Γι' αυτό και η κατάσταση που ζούμε σήμερα θα πρέπει να μας οδηγήσει στα αναγκαία συμπεράσματα ως προς την κατανάλωση ζωικών πρωτεϊνών, πριν περάσουμε στην επόμενη και μεθεπιόμενη πανδημία.

Ας περάσουμε όμως στα δικά μας, τα οποία είναι απαραίτητα να γνωρίζουμε προκειμένου να αντιληφθούμε τα παγκόσμια: ή αλλιώς, όπως το έχει διατυπώσει το οικολογικό κίνημα: σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά! Από τον 13^ο αιώνα ο τόπος μας μαστιζόταν από επιδημίες, και πανδημίες μερικές φορές, πανούκλας, ευλογιάς, οστρακιάς, χολέρας, λέπρας, ασιατικής γρίπης, φυματίωσης και δαγκέλου πυρετού. Σήμερα θα ασχοληθούμε με την τρομακτικότερη απ' όλες, την πανούκλα ή πανώλη ή πανώγα (στην κρητική διάλεκτο) ή μαύρο θάνατο (παγκόσμια). Είναι μια λοιμώδης νόσος που προκαλείται από τον βάκιλο του Γερσίν. Μεταδίδεται στον άνθρωπο από τσίμπημα ψύλλων που παρασιτούν σε μαύρους αρουραίους, από τους οποίους και πήρε η λοιμώξη το όνομά της. Όλα δείχνουν ότι πανούκλα ήταν ο λοιμός που έπληξε την αρχαία Αθήνα του Περικλή του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου.

Στην Κρήτη η πρώτη γνωστή επιδημία εντοπίζεται χρονολογικά στην τριακονταετία 711-740 μ.Χ., κατά την περίοδο αρχιερατείας του Ανδρέα Κρήτης. Μια επόμενη επιδημία ήταν εκείνη του έτους 749, οπότε είχε εισαχθεί από την Πελοπόννησο. Πολύ αργότερα, η επιδημία του έτους 1330 χτύπησε περισσότερο τον Χάνδακα και τα Χανιά, σε αντίθεση με την επόμενη της δεκαετίας 1340-1350, που ερήμωσε το Ρέθυμνο. Ήταν τέτοια τα αποτελέσματά της στην πόλη μας, που η Βενετική Γερουσία στις 18 Φεβρουαρίου 1850 χρειάστηκε να θεσπίσει την απαλλαγή των ξένων που ήθελαν να εγκατασταθούν στην έρημη πόλη από το τέλος των 12 ημερών, που απαιτούνταν μέχρι τότε. Η επόμενη επιδημία πανούκλας, του 1365, δεν ήταν από τις χειρότερες.

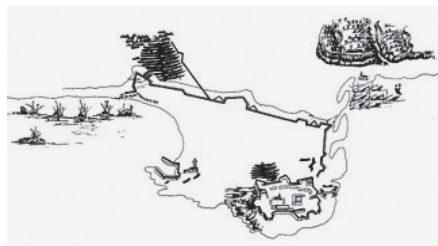

Η επιδημία του 1376 ερήμωσε την πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κρήτης, σε τέτοιο βαθμό, που η Βενετική Δημοκρατία αναγκάστηκε να παραβεί τις αρχές της, στην περίπτωση αυτή της βεβαίωσης των οφειλών προς το δημόσιο. Έτσι κάλεσε τους οφειλτές από την ενδοχώρα του νησιού, που μέχρι τότε κρύβονταν για να μη συλληφθούν, να έρθουν με τις οικογένειές τους να κατοικήσουν την πόλη, εξοφλώντας τα χρέη τους με δόσεις. Κατάσταση, δηλαδή, που προσομοιάζει με τη σημερινή και με τα οικονομικά μέτρα που εξαγγέλθηκαν προ ημερών. Στη συνέχεια, η επιδημία του 1389 δεν είχε σπουδαίες επιπτώσεις, σε αντίθεση με την επόμενη του 1398, που και πάλι αποδεκάτισε τις κρητικές πόλεις. Δέκα χρόνια αργότερα μια ακόμα επιδημία, που ξεκίνησε από ένα πλοιαίο που είχε καταπλεύσει από την Κάρπαθο, είχε σε παγκρήτιο επίπεδο 15.000 θύματα, μεταξύ των οποίων και τον ίδιο τον Δούκα της Κρήτης Leonardo Trivisan.

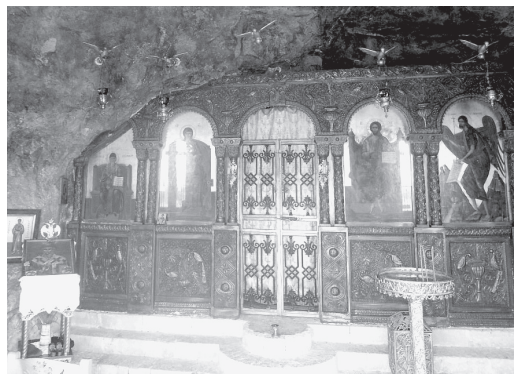

Για να μην τα πολυλογούμε, ακολούθησαν επιδημίες το 1416-1419, το 1456-1457, το 1465 και το 1521, με 26.000 νεκρούς αυτή τη τελευταία. Μεσολάβησε μισός αιώνας σχετικής ησυχίας, μέχρι που το 1571 το Ρέθυμνο συγκλονίστηκε από μία ακόμα επιδημία. Όπως γινόταν συνήθως, οι ευγενείς της πόλης, λατίνοι και ορθόδοξοι, την εγκατέλειψαν και έσπευσαν να κρυφτούν στα υποστατικά της στην ύπαιθρο του Ρεθύμνου. Όμως, εκείνη ακριβώς την περίοδο έτυχε να κάνει απόβαση και να λεηλατήσει την Κρήτη ο διάσημος πειρατής και αργότερα ναύαρχος του τουρκικού στόλου Ουλούτζ Αλή (εικόνα). Λίγο πριν φτάσει έξω από τα τείχη της πόλης, σημειώθηκε στάση από τη φρουρά της, που την κούρσεψε η ίδια, πριν την εγκαταλείψει και κρυφτεί στην ύπαιθρο. Έτσι ο πειρατής δεν βρήκε έρημη και την αποτελειώσε, καίγοντας σπίτια και ανασκάπτοντας εκκλησίες και τάφους.

Και αρρώστησε όλος ο λαός, κι οι άρχοντες εκείνοι σχεδόν ότι εκινδύνεσε κανείς μην απομείνει. Τόσο πολλοί απεθένασι που καν δεν τους εχώναν πράγμα που δεν γίνηκε ποτέ εις τον αιώνα.

σημείωσε ο ποιητής για την Ζοφερή εκείνη επιδημία. Την τριετία 1592-1595 η πανούκλα «θήρισε» το γειτονικό Ηράκλειο και 60 από τα χωριά, σε σημείο που να δημιουργηθεί εκκλησιαστικό πρόβλημα με τον δεύτερο γάμο ιερέων, που είχαν χάσει τις παπαδιές τους. Ακολούθησαν επιδημίες το 1611 και το 1646, κατά την περίοδο ακριβώς της πολιορκίας του Ρεθύμνου από τα οθωμανικά στρατεύματα. Την περίοδο εκείνη πολιορκητές και πολιορκούμενοι έπεφταν θύματα της πανούκλας, εξ αιτίας και του συγχρωτισμού τόσο πληθυσμού στον περιορισμένο τειχισμένο χώρο. Τότε ήταν που τα θύματα, αντί να θάβονται, πετούνταν, το ένα πάνω από το άλλο, μπροστά από τις πύλες της πόλης, αρχικά, και του φρουρίου στη συνέχεια, προς αποτροπή της προσέγγισης των εχθρικών στρατευμάτων.

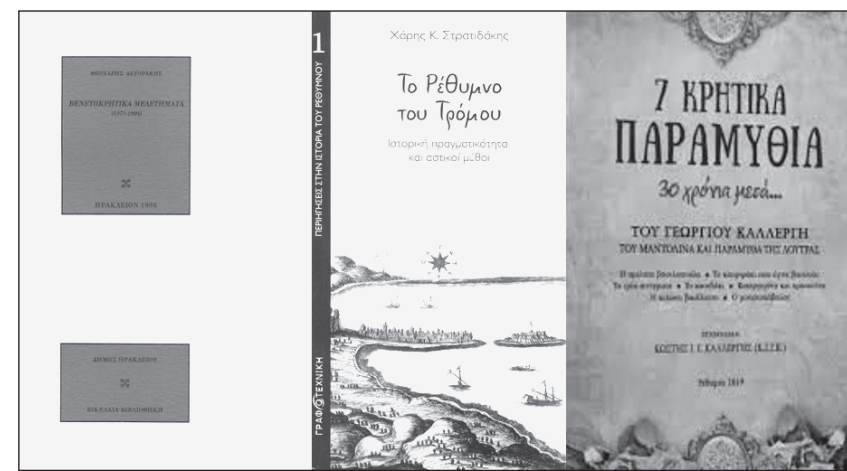
Ήταν την ίδια μάλλον περίοδο που το Ρέθυμνο σημειώθηκε μια «μικρή Πομπηία», όπως αποκαλύφθηκε κατά τη σχετικά πρόσφατη ανακάλυψη του ναού του Αγίου Φραγκίσκου, προκειμένου να στεγάσει την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου. Τότε αποκαλύφθηκαν στο δάπεδο του πυκνοί τάφοι, οι οποίοι παραπέμπον σε νεκροταφείο χώρο. Φαίνεται ότι αυτοί δεν αρκούσαν ή ήταν απροσπέλαστοι, εξαιτίας της πολιορκίας, οπότε χρησιμοποιήθηκαν ακόμη και τα δάπεδα των εκκλησιών για την ταφή τόσο πολλών νεκρών. Οπωσδήποτε, για άλλη μια φορά ως προστάτης από την πανδημία θεωρήθηκε ο σπηλαιώδης ναός του Αγίου Σπυριδώνα στο δυτικό πρανάς του λόφου της Φορτέτζας. Ακόμα κι όταν, κατά τον 18^ο και ιδιαίτερα κατά τον 19^ο αιώνα, εξέλιπε ο κίνδυνος της πανούκλας και ο ναός είχε μετατραπεί σ' απλό εικονοστάσι, οι Ρεθεμνιώτες δεν παρέλειπαν να επικαλούνται τη χάρη του, με το δίστιχο:
Άγιε μου Σπυριδώνα, απού 'σαι στασι κορφούς,
ξεμίστευέ μας ούλους, μεγάλους και μικρούς.

Να σημειώσουμε ότι κανονικά προστάτης από την πανούκλα θεωρείται ο Άγιος Χαράλαμπος, η εικονογραφία του οποίου τον εμφανίζει να την πατά με το πόδι, υπό μορφή γυναίκας (!). Τα Χανιά, όπως και το Ρέθυμνο, αποτέλεσαν εξαίρεση, με τοπικό προστάτη εκεί σ' αυτά τον Άγιο Ρόκο, ο ναός του οποίου διασώζεται στη συνοικία Σπλάντζια. Οπωσδήποτε, τα μέτρα αντιμετώπισης της πανούκλας ήταν κατ' ουσία λατρευτικά και προληπτικά. Το μοναστήρι του Αγίου Λαζάρου, που βρίσκεται στην θέση του μεταγενέστερου ναού του Αγίου Νικολάου στον Κουμπέ, χρησίμευε ως λοιμοκαθατήριο, δηλαδή ως σταθμός καραντίνας (Lazzaretto). Όπως βλέπουμε σε απεικονίσεις του Ρεθύμνου της εποχής εκείνης, επρόκειτο για έναν δίκλιτο ναό, με καμπαναριό διπλής χρήσης, κωδωνοκρουσίαν και αμυντικού πύργου, φρουρικού τύπου.

Να σημειώσουμε ότι σε περιπτώσεις περιορισμένου κινδύνου εξάπλωσης επιδημικών ασθενειών, ως λοιμοκαθατήριο λειτουργούσε ένας άλλος χώρος, στα νεώρια του βενετοϊακινού λιμανιού. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κατοχής η μεγαλύτερη επιδημία που σημειώθηκε ήταν της εικοσαετίας 1817-1839, την περίοδο ουσιαστικά της επανάστασης του 1821. Τότε μέσα στα τείχη του Ρεθύμνου είχε καταφύγει μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού της υπαίθρου. Η επιδημία πήρε μεγάλες διαστάσεις, με θύμα, μεταξύ άλλων, τον επίσκοπο Αυλοποτάμου Γεδεών. Μετά το 1822 και ιδιαίτερα μετά το 1825 «φούντωσε», τόσο, που ο λαϊκός ποιητής σημείωσε:
Στα χίλια οχτακόσα εικοσιπέντε / κακιά κι αμάχη πιάσαν οι αφέντες.
Ο χάρος κι η πανώγα το μαθαίνει / στασι δένα του δικέμηρη κατεβαίνει.
Μόνο δεν παίρνει γράδες, γεροντάδες / μον' παίρνει παλικάρια και κεράδες.
-Να κάμω θέλει πόρτες ν' αραχνιάσουν / πόρτες και παραθύρια να τα βάψουν.
Τελευταία επιδημία πανούκλας στην πόλη μας μπορεί να θεωρηθεί εκείνη του έτους 1920, οπότε οι επικοινωνίες με τα Χανιά και το Ηράκλειο διακόπηκαν, το Ρέθυμνο μπήκε σε καραντίνα και οι κάτοικοι κλήθηκαν σε υποχρεωτικό εμβολιασμό.

Προτάσεις ανάγνωσης

Μένουμε σπίτι και διαβάζουμε! Για την πανούκλα στην Κρήτη, διαβάστε το άρθρο του Θεοχάρη Δετοράκη «Η πανώλη εν Κρήτη: συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου», στα «Βενετοκρητικά Μελετήματα (1971-1994)». Για τις επιδημίες και γενικότερα τις «κακές στιγμές» του Ρεθύμνου, διαβάστε το δικό μου «Το Ρέθυμνο του τρόμου: ιστορική πραγματικότητα και αστικός μύθος». Και για να ξεχαστείτε από πανούκλες, Convit 19 και άλλα κακά, διαβάστε τα «7 κρητικά παραμύθια του Γεωργίου Καλλέργη, 30 χρόνια μετά», επιμελημένα από τον γιο του παραμυθά Κωστή Καλλέργη. Γιατί, μέρες που περνάμε, έχουμε ανάγκη από παραμύθια και την παραμυθία που μας προσφέρουν!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharis@yahoo.gr, 2831055031